

Landboforeningerne i historien

Flemming Just

Fortid og Nutid juni 1994, hefte 2, s. 273–284.

Kun fem år efter den store *Det danske landbrugs historie* har De danske Landboforeninger markeret organisationens hundredårsjubilæum med endnu et firebindsværk. I denne kommentar til jubilæumsværket viser Flemming Just, hvorledes det på flere væsentlige punkter supplerer og uddyber Landbrugshistorien. Samtidig peger han på en række emner, hvor forskningen endnu mangler at bryde ud af »gårdmandslinien« i dansk historieskrivning.

Flemming Just, f. 1957, lektor, dr.phil., ansat ved Andels- og Landbrugsforskningen ved Sydjysk Universitetscenter siden 1982. Har især skrevet om landbrugspolitik, andelsbevægelsens udvikling og lokalhistorie, bl.a. disputatsen *Landbruget, staten og eksporten 1930–1950*, 1992. Adresse: Sydjysk Universitetscenter, Niels Bohrs Vej 9, 6700 Esbjerg.

I sommeren 1993 markerede De danske Landboforeninger (DL) sit 100 års jubilæum ved bl.a. at udsende et festskrift i ikke mindre end fire bind og sammenlagt 1350 sider.¹ I spidsen for et yngre hold af faghistorikere har Erik Helmer Pedersen stået, og han har også selv bidraget med næsten 600 sider.

Det må siges at være en ganske stor satsning af Landboforeningerne at betyde et så omfattende værk kun fem år efter udgivelsen af firebindsværket om *Det danske landbrugs historie* redigeret af Claus Bjørn. Fire bind om én organisation tyder heller ikke just på mangel på selvtillid eller undervurdering af læsernes interesse og tid. Men landbrugets samfundsøkonomiske betydning taget i betragtning, og det forhold at omkring 85% af den samlede landbrugsproduktion finder sted hos landboforeningsmedlemmer er det heller ikke en helt ligegyldig forening som her fejrer sig selv.

Det store skilleår i værket er sat ved ca. 1880. Hans Jørgen W. Jensen behandler i bind 1 landbrugets almindelige udvikling fra o. 1800 til 1880 og ser

på de første landboforeninger. Tiden efter 1880 er delt i tre bind: Jette Mackintosh behandler rådgivningssystemet og forskning og forsøg, Henrik Dethlefsen og Erik Helmer Pedersen beskriver landboforeningernes faglige virke, medens hovedredaktøren i det fjerde bind tager sig af DL's erhvervspolitiske rolle.

Tilgangen i alle bindene er at vægten lægges på den institutionelle udvikling og ikke på landbruget som sådant. Her ved adskiller værket sig fra Landbrugshistorien, som nødvendigvis må dække begge aspekter og derfor ikke kan ofre så meget plads på organisationsudvikling, konsulentsystem, erhvervspolitik o.lign.

De første landboforeninger

Den første landboforeningslignende organisation var Det bornholmske Selskab for Efterslægten stiftet i 1805. Som andre af datidens selskaber med tæt tilknytning til den enevældige stat, og med model efter Landhusholdnings-selskabet, var formålet meget bredt,

nemlig *udbredelse af oplysning i almindelighed og økonomisk kultur i særdeleshed*.

Forunderligt nok er dette stort set det eneste læseren får at vide om det gode efterslægtsselskab. I stedet bruger forfatteren 12 sider på et afsnit med den misvisende overskrift *Starten i Aalborg*, der handler om Aalborg Stifts og Amts oekonomiske Selskab med vedtægter fra 1811. Men inden da var der dannet foreninger i 1809–1810 på Lolland-Falster, Fyn, i Århus Amt og Randers Amt, som forfatteren også selv nævner (s. 47). Desværre glemmer han at nævne de selskaber der blev oprettet på samme tid men senere nedlagt.² Aalborg-associationen var heller ikke specielt landbrugsorienteret. Større husflids- og industriproduktion var højest prioriteret (s. 52), medens hovedvægten i Århus og Randers lå på agerbrug og kvægavl.

De første foreninger havde deres baggrund i krigen med England og behovet for at opelske en indenlandsk produktion for at mindske afhængigheden af import. Med krisen i napoleonskrigenes fodspor forsvandt også interessen for og kræfterne til nye landboforeninger. Først fra slutningen af 1830'erne og det næste årti frem kom en ny bølge med i alt 33 foreninger. Hvor initiativtagerne i den første gründerperiode helt overvejende var store godsejere og højtstående embedsmænd sammen med præster, blev den sociale profil jævnet lidt ud i 1840'erne. Præsterne var der stadig, men nu var der blot tale om større jordejere. De første gårdmænd og skolelærere gjorde også deres entre.

Foreningernes geografiske område blev snævrere og det samme gjorde deres formål. Medens de første tog sig for at ophjælpe produktionen i by og på land rettedes opgaverne nu mere specifikt mod en udvikling af landbruget.

Forfatteren understreger gentagne gange at *forudsætningen for udviklingen af de landøkonomiske foreninger i denne periode* [1840'erne og fremefter]

var høje priser for landbrugsvarer i kombination med lave lønomkostninger (s. 186 og 233). Heri ligger i det mindste en del af forklaringen, idet de bedre priser gav mulighed for at investere i nye og bedre maskiner (svingplov og svenskharve).

Alligevel er det ikke den fulde forklaring. Hans Jørgen W. Jensen mangler i højere grad at inddrage de overordnede samfundsmæssige ændringer. Dels foregår der på samme tid en begyndende »demokratisering« af den industrielle og videnskabelige udvikling som når ud til bredere kredse. Dels sker der en egentlig demokratisering, hvor almuen presser sig på som en selvstændig politisk kraft. Midt i alt dette sker der også i løbet af det første halve sekel et bevidsthedsmæssigt skred. Fra 1830'erne får generationen af selvejerbønder mulighed for at få del i de bedre konjunkturer. Selv om vi ikke ved ret meget om det, må der være sket et bevidsthedsmæssigt skred hos bønderne, et skred som var en nødvendig forudsætning for at de kunne optræde som agenter på markedet, ligesom vi kender det som en forudsætning for de østeuropæiske bønders fremgang at de lærer hvad markedsorientering er. Spørgsmålet er derfor hvornår bønderne begyndte at tænke markedsorienteret. Her ligger en oplagt opgave for mentalitetshistorikere.

På samme måde som forfatteren ikke får skovlen helt ind under de faktorer som satte skub i antallet af nye foreninger fra slutningen af 1830'erne, får han heller ikke sat den nye bølge fra midten af 1850'erne og de næste par årtier ind i en større sammenhæng med bl.a. udbredelsen af folkelige bevægelser.

Forfatteren nævner flere gange at den sociale profil i landboforeningsarbejdet efterhånden flades lidt ud. Tabellen over landmandsforsamlingernes medlemmer s. 226 kunne give et indtryk heraf. Uheldigvis er titlerne på de forskellige erhvervsgrupper faldet ud.

Forfatteren har et til tider meget snakkende sprog med en tendens til at diskutere med sig selv. Et typisk eksempel kan hentes fra s. 95: *For nogen vil det nok være forvirrende og uforståeligt, at afsnit 1 og 2 lapper over hinanden rent kronologisk; men det skyldes ikke en lapsus fra forfatterens side. Der er system i galskaben. Sagen er nemlig den ...* Den sproglige klædedragt gør også at en del udsagn kommer til at lyde lidt for selvindlysende eller pudsige: ... *når man ser tilbage på datiden fra år 1993, må man i hvert fald huske på, at på en række væsentlige punkter er der en verden til forskel.* Et eksempel på det pudsige er at finde i omtalen af landboreformernes betydning for oprettelsen af de første landboforeninger: ... *de er ikke direkte skyldige i oprettelsen af de gamle økonomiske selskaber 1805–1810. Højest medskyldige.* Normalt er en skyldig én som har gjort noget forkert, og så slemt var det vel ikke at der blev oprettet landboforeninger? Kort sagt, en kritisk redaktørs udlugende pen kunne mange steder have gjort underværker.

Uanset de kritiske bemærkninger skal det understreges at vi med værkets bind 1 for første gang har fået en samlet beskrivelse af landbrugets organisatoriske udvikling frem til 1880.³

Konsulent- og forsøgsvirksomhed

Jette Mackintoshs bind om konsulent-systemet er et eksempel på godt historikerhåndværk. Uden på forhånd at have haft noget kendskab til landbrugets konsulent- og forsøgsvirksomhed har hun været i stand til at løse sin opgave på udmærket vis.

Det fremhæves ofte at en væsentlig baggrund for dansk landbrugs stærke placering er den tætte kobling mellem forskning, forsøg og praktisk jordbrug, hvor landbrugskonsulenterne spiller en

vigtig medierende rolle. Alene det kunne berettige til en selvstændig skildring.

Men derudover spiller konsulent-systemet en vigtig erhvervspolitisk rolle. Konsulenterne er nemlig ansat under hhv. landboforeningerne og husmandsforeningerne. Hermed bliver de en vigtig begrundelse for den enkelte landmand for at søge medlemskab af foreningen, og derfor er organisationsprocenten også så høj (næsten alle landmænd er medlem af en landøkonomisk forening).

Det er ingen naturlov at konsulent-systemet er lagt under landbrugets organisationer. I USA er konsulenterne helt overvejende ansat i private konsulentbureauer, og i vel nok de fleste lande er de statsansatte. Fidusen ved den danske model har bestået i at konsulenterne var underlagt landboorganisationerne, men de blev overvejende betalt gennem tilskud fra staten. Den position har naturligvis været et udslag af landbrugets økonomiske og politiske stilling siden sidste tredjedel af det 19. århundrede, og det er den baggrund og udvikling Jette Mackintosh så udmærket ruller op.

Begrebet landbrugskonsulent blev skabt af godsejer Hofman-Bang på Fyn i 1840'erne. Men det var først med ansættelsen af Th. R. Segelcke i 1861 at Danmark fik sin første egentlige konsulent. Som så ofte før og siden blev det Landhusholdningsselskabet der som dominerende og halvstatslig landbrugsorganisation stod bag.

Frem til midten af 1800-tallet var formidlingen af viden ret spredt og blev foretaget af præster, skolelærere og godsejere gennem foredrag og skrifter, der dog kun nåede et begrænset publikum. Herefter, og især fra 1860'erne, sker der en markant forøgelse af vidensformidlingen. De mange nye landøkonomiske foreninger holder et væld af foredrag og diskussionsmøder, lærere fra de nye landbrugsskoler turnerer rundt, og

mange nye landbrugstidsskrifter opstår.

En vigtig kilde glemmer forfatteren dog, nemlig den hastigt voksende provinspresse fra 1870'erne. Redaktørerne saksede flittigt fra landbrugslitteraturen, og landbrugsskolelærere og foregangsmand inden for landbruget skrev egne bidrag til den lokale avis. Denne vidensformidling nåede meget længere ud til de menige landmænd end tidsskrifterne. Ikke alene var oplagene langt større. Der var også tradition for at indtil flere naboer holdt avisen sammen.⁴

I forbindelse med Landboforeningernes jubilæumsaktiviteter er der blevet oprettet en database med ca. 6.500 foredragstitler, som bl.a. er fundet i lokale landboforeningers jubilæumsskrifter. Herigennem har vi et ret nøjagtigt indtryk af hvad der har optaget landbruget i de enkelte perioder. Frem til 1880 er der fundet ca. 1000 foredragstitler. De viser at jordbehandling i form af dræning, mergling, kalkning og pløjning stod i centrum i 1850'erne. I 1860'erne var der stærk interesse for gødskning og nye afgrøder, og interessen for kvægavl, mælk og mejeridrift var stigende. Fra 1870'erne slår interessen for husdyrbruget afgørende igennem.

I 1871 ansatte Tyrsting-Vrads Herreders Landboforening som den første en landbrugskonsulent. I de følgende 15 år fulgte flere foreninger efter, men om noget gennembrud blev der ikke tale. De lokale landboforeninger havde ikke råd til at ansætte konsulenterne, da foreningerne aldrig har kunnet få landmændene til at betale tilstrækkeligt høje kontingenter.

Først da staten i slutningen af 1880'erne trådte til, kom der skred i udviklingen på to fronter. Den ene fremmedes af husdyrloven fra 1887 som betød at staten nu ville betale halvdelen af lønnen til husdyrbrugskonsulenter. Allerede i 1890 var der 33 konsulenter mod 12 i 1880. I 1915 var antallet af

konsulenter oppe på 137. Den anden front bestod i uddannelse og udsendelse af statskonsulenter fra 1888. Hermed skabtes en overordnet ledelse af kvæg- og svineavlen, og med udsendelsen af Harald Faber som statskonsulent i London fik den danske landbrugsekspert en uvurderlig (og kritisk) støtte.

For en umiddelbar betragtning kan det synes at være en noget »usexet« foreteelse at beskæftige sig med husdyrlove. Men for enhver som interesserer sig for forholdet mellem stat og erhvervsliv er de gefundenes Fressen, idet husdyrlovene for mig at se er de vigtigste erhvervslove i 1800-tallet, når der ses bort fra næringsloven.

E.J. Ipsen har tidligere påvist den store betydning den første husdyrlov fra 1852 fik.⁵ Ved at give præmier til dyrskuer animerede loven til en kvalitetsfremgang. Desuden kom loven til at virke fremmende for landboforeningernes antal og medlemstal. Den krævede nemlig at lokale foreninger stod i spidsen for dyrskuerne, og det blev snart praksis kun at give halv præmie til ikke-medlemmer.⁶

Med de langt større midler og bredere formål kom 1887-loven og dens revisioner til at virke stærkt befordrende på kvægavlens udvikling. I øvrigt er det værd at bemærke at det første eksempel på direkte forhandlinger mellem statsmagt og erhvervsorganisationer fandt sted i 1886 mellem Indenrigsministeriet og landboforeningernes landsdelsorganisationer i forbindelse med husdyrlovens revision. Husdyrlovene og konsulentordningen rejser spørgsmålet om statens rolle for landbrugets moderniseringsproces i 1800-tallet. En amerikansk politolog, som har studeret den særlige danske udvikling, har hævdet at det var den danske stat som gennem aktiv handling sikrede overgangen fra kornproduktion til mejeridrift gennem *state-sponsored research and education programs and a central marketing strategy*.⁷

Denne opfattelse er blevet imødegået fra flere sider.⁸ For staten havde ingen direkte indflydelse på forskning og forsøgsvirksomhed, sådan som vi kender det nu gennem specifikke forskningsprogrammer som f.eks. Føtek, Det fødevareteknologiske Forskningsprogram. Havde staten haft det, ville der aldrig være kommet en andelsbevægelse, da de ledende forskere på Landbohøjskolen var imod fællesdrift og i stedet foretrak veldrevne gårdmejerier.⁹ Nogen centraldirigeret marketingsstrategi var der heller ikke tale om. Men da der først var ved at udvikle sig en eksport baseret på forarbejdning af mælk og svin, søgte staten at understøtte den udvikling gennem statskonsulentordningen og gennem beskyttelse af smørsalget.

1890'erne blev en pionertid for den mere videnskabeligt eller forsøgsbaserede landbrugsproduktion. På grund af statstilskudet til avlsforeninger og husdyrbrugskonsulenter steg antallet af kvægavlsforeninger markant; der blev taget skridt til stambogsføring for at finde bedre avlsmateriale; der blev oprettet avlscentre, og i 1895 stiftedes den første kontrolforening med det formål at finde de køer der gav fed og meget mælk. Resultaterne af den verdensberømte professor Bernhard Bangs arbejde med tuberkelbacillen fik også afgørende betydning for arbejdet med kvægtuberkulosisens bekæmpelse, bl.a. ved at påvise hvorledes returnmælken fra mejerierne inficerede kalvene. Det var også i 1890'erne de første skridt blev taget til at fremme plante- og svineavl gennem ansættelse af statskonsulenter og særlige bevillinger på finansloven. Da de gode afsætningsvilkår viste sig efter århundredskiftet, stod dansk landbrug derfor godt rustet til at udnytte mulighederne og gøre tiden frem til 1914 til erhvervets gyldne tidsalder med en fordobling af produktionsværdien og en næsten tredobling af eksportværdien.

Efter 1945 stod rådgivningssystemet

i et vadested. Konsulenterne blev mere og mere specialiserede, men der manglede en helhedsvejledning. Der manglede også en overbygning for de ca. 600 konsulenter, hvor de kunne efteruddannes og hente undervisningsmateriale til lokale kurser og møder. Endelig var der problemet med landbruget som en traditionelt nærig arbejdsgiver. Det resulterede i en alt for lav aflønning af konsulenterne med deraf følgende overgang til andet arbejde. Alle disse problemer får Jette Mackintosh behandlet fint. Hun lægger med rette afgørende vægt på den rolle Marshallmidlerne spillede direkte og indirekte. Direkte gennem Landbrugets Produktivitetsfond som støttede oprettelsen af demonstrationsbrug og Landbrugets Informations- og Oplysningstjeneste (1953), og indirekte gennem den inspiration som mange studierejser til USA afstedkom. En OEEC-undersøgelse af medlemslandenes konsulentsystemer var også stærkt medvirkende til effektiviseringen af konsulentarbejdet og til de mange bestræbelser på produktivetsforbedringer i 1950'erne.

I den internationale litteratur foregår der i disse år en revurdering af Marshallhjælpens betydning for Vesteuropas genopbygning.¹⁰ For Danmarks vedkommende har Leon Dalgas Jensen påpeget hvorledes amerikanerne gennem Marshallmidlerne søgte at påvirke dansk industri- og forsvarspolitik.¹¹ Tilsvarende detailstudier om påvirkningen af dansk landbrug findes ikke, så indtil videre står Jette Mackintoshs afsnit s. 223–241 om Marshallhjælp og produktivitetsfonde som den bedste indgang til emnet.¹² Hun foretager ikke en vurdering af planens indflydelse, men ud fra vor nuværende viden kan det konstateres at Marshallplanen var mindre intervenerende og mere effektiv på landbrugsområdet end på industriområdet. Landbruget skulle under alle omstændigheder til på et tidspunkt at rationalisere i såvel produktion som

rådgivning. Marshallhjælpens betydning lå i at den fremmede den proces og med adskillige år fremrykkede tidspunktet for hvornår det var muligt.

Rationalisering og overordnet ledelse blev der også brug for i de følgende årtier for at rådgivningssystemet kunne matche landbrugets og samfundets udvikling – og for at landbrugets organisationer vedblivende kunne legitimere at staten betalte halvdelen af konsulent-tjenesten, men overlod hele ledelsen til organisationerne! I 1971 gennemførtes en kraftig opstramning gennem etablering af Det faglige Landscenter i Viby, fra 1987 udflyttet til Skejby nord for Århus. I alt er der nu ca. 3.000 personer beskæftiget med rådgivnings- og servicefunktioner over for landbruget, godt 300 heraf arbejder i kraftcenteret i Skejby.

Hele denne udvikling får Jette Mackintosh fint beskrevet i et udmærket sprog. Eneste problem ved hendes fremstilling er at den i så høj grad bliver nødt til at hvile på landbrugets eget materiale i form af beretninger og jubilæumsskrifter, da der næsten ikke findes videnskabelig litteratur om emnet. Det bevirker at konfliktemner enten ikke opdages eller behandles kortfattet og kun ses fra landboforeningernes synspunkt.

Et eksempel er forholdet til konkurrerende konsulentsystemer. Flere gange søgte de stærke mejeri- og slagteriorganisationer at komme ind på konsulentområdet, f.eks. i slutningen af 1940'erne gennem hygiejnekonsulenter og svinefodringskonsulenter (s. 208–212). Her er det noget kønsløst, når forfatteren behandler den principielle og økonomisk betydningsfulde konflikt således: *Man var bekymret for, at en sådan splittelse af arbejdet ikke gavnede landbruget i sin helhed. Man mente, at det ville være det bedste og billigste og mest objektive for landmændene at beholde det landøkonomiske oplysningsarbejde samlet hos de organisationer, som*

i mange år havde beskæftiget sig med det (s. 214).

Et andet konfliktområde var ledelsen af svineavlsarbejdet omkring århundredskiftet. Herom hedder det: *Det var landboforeningernes og konsulenternes store arbejde, som havde oprettet og vedligeholdt avlscenterbevægelsen. Efter den nye husdyrlov af 1912 var ledelsen imidlertid overgået til De samvirkende danske Andelsslagterier, fordi landboforeningerne ikke var i stand til at fremskaffe den andel af omkostninger, som staten krævede for at yde statsstøtte (s. 112).* Igen er synsvinklen énojet, og det overses at der forud for beslutningen i 1912 var gået en kamp gennem en halv snes år mellem landboforeninger og slagterier om, hvem der skulle stå for avlsarbejdet.

Kildegrundlaget betyder også at forfatteren ikke får øje på strukturelle problemer, således som de kom til syne i forbindelse med miljødebatten i 1980'erne. Det blev her tydeligt at landbrugets rådgivningssystem og forsøgs- og forskningsarbejdet var på bagkant med udviklingen. Den tætte kobling mellem forskning, forsøg, landmand og forarbejdning, som hidtil havde været et af dansk landbrugs stærke sider, blev nu pludselig en hæmsko, fordi hele systemet var gearret efter at søge stadige produktions- og produktivetsforbedringer. Som for et tankskib tager det noget tid at få orienteret hele systemet i retning af en mere økologisk bæredygtig udvikling. I lyset heraf er det interessant om konsulenterne nu i højere grad kommer til at fungere som frontløbere i forhold til den udvikling i stedet for som medløbere til den hidtidige produktivitetstiske udvikling.

Vurderet i forhold til tidligere fremstillinger af rådgivnings- og forsøgsarbejdet er der ikke så meget nyt at hente i forfatterens afsnit om perioden fra ca. 1860 til 1914. Det er behandlet både i K. Hansens meget landbrugsfaglige *Det danske Landbrugs Historie* og i Claus

Bjørns *Landbrugshistoie*.¹³ Det værdifulde i Mackintoshs bind er derfor den grundige redegørelse for konsulentstyremets oprindelse og udviklingen efter 1914.

Landboforeningernes arbejde

De to sidste bind i Landboforeningshistorien handler om landboforeningernes organisatoriske og faglige udvikling og om deres erhvervspolitiske indsats. Forfatterne til bd. 3 er mag.art. Henrik Dethlefsen og Erik Helmer Pedersen, og til bd. 4 er det sidstnævnte alene.

Af flere grunde kunne de to bind have været samlet i ét. På den ene side er der en del overlapninger i forhold til bd. 2, f.eks. omkring husdyrlovene, avlsarbejdet, stambogsføringen og forsøgsvirk-somheden. På den anden side er der mange emner i bd. 3 der også berøres i bd. 4, da det er vanskeligt at skelne mellem det organisatoriske og det erhvervspolitiske arbejde, hvilket også erkendes af Helmer Pedersen (bd. 3, s. 195). Derfor er der også flere gentagelser, f.eks. omkring lovgivning, EF, rådgivning og forsøg.

Den nære forbindelse mellem bd. 3 og 4 fremgår også af forordet til bd. 3. Her forklarer Helmer Pedersen at det ikke har været muligt at få behandlet perioden 1914–1950. Men det der mangler er »i et vist omfang« dækket af siderne 151–178 og 220–239 i bd. 4.

Hvis vi ser bort fra disse kritiske bemærkninger om strukturen og det manglende afsnit og vurderer bd. 3 som et selvstændigt værk, må det indrømmes at begge forfattere er kommet godt fra opgaven.

Henrik Dethlefsen har skrevet 200 af de ca. 300 sider. Han indleder med et langt tematisk afsnit om foreningsstrukturen fra midten af 1800-tallet og op til nu, hvor vi bl.a. præsenteres for en række interessante tabeller over landboforeningernes udvikling og re-

præsentativitet. Allerede før århundredskiftet var mere end 70% af alle ejendomme over 1 td. htk. tilsluttet en landboforening.

Omkring medlemstallet skriver forfatteren flere gange at det nåede et maksimum på 136.000 i 1950 (bl.a. s. 67). Ifølge Landboforeningernes egne tal nåede man det maksimum i 1946 med 141.500 medlemmer.¹⁴

Om årsagen til væksten i antallet af landboforeninger i sidste tredjedel af forrige århundrede fremhæver Dethlefsen ganske rigtigt husdyrloven af 1852 som en væsentlig drivkraft. En anden direkte spore, især i det jyske i 1880'erne, var den politiske kamp. I adskillige tilfælde dannede højrebønder en ny forening, når den gamle blev overtaget af venstrebønderne.

Men den vigtigste faktor finder forfatteren i selve moderniseringsprocessen og dens afledede behov for ny viden. Fra 1880'erne ændrer de lokale landboforeninger karakter fra at være dyrskue- og foredragsforeninger til at være faglige foreninger, der begynder at ansætte konsulenter. Samlet set bliver landboforeningerne ikke kun et resultat af moderniseringsprocessen men selv et redskab.

En anden forudsætning for landboforeningernes udvikling glemmer Dethlefsen dog, nemlig de organisatoriske erfaringer som bønderne havde erhvervet sig gennem dannelsen af mange andre foreninger og institutioner siden 1860'erne. Disse erfaringer gjorde det naturligt for almindelige bønder at gå sammen også om faglige opgaver og gav også tilstrækkelig selvtillid til at smide det større hartkorn ud af bestyrelserne.

Erik Helmer Pedersen har skrevet bind 3's sidste del om landboforeningernes organisatoriske arbejde i perioden efter 1950. På grund af meget kort tid til den opgave har de godt hundrede sider karakter af oversigt og er helt overvejende baseret på beretninger. Men forfatterens kendskab til emnet gør at

læseren får en kompetent gennemgang af de skiftende problemer DL har tumlet med.

Henrik Dethlefsen slutter bindet af med en diskussion af de organisatoriske problemer som landbruget og landboforeningerne står over for i de næste 10–15 år. Det er bl.a. spørgsmålet om specialiseringens betydning for det indre sammenhold, det forhold at der vil blive 3–4 gange så mange deltidslændmænd som fuldtidslændmænd, samt konsekvenserne af EF-reform og GATT-forlig. Det gør forfatteren fint nok, men det er lidt ærgerligt at han ikke har kunnet bruge den prognoserapport som Landboforeningerne udgav på samme tid.¹⁵ Heri ville han bl.a. kunne læse at man forventer at antallet af heltidsbedrifter vil være faldet til 10.000 i år 2010. Han burde også have læst de rapporter som Landboforeningerne har skrevet omkring landbrugets fremtid og om hvordan organisationen kan tilpasse sig den ændrede struktur i landbruget.¹⁶

Erhvervspolitikken

Selv om bd. 4 i Landboforeningshistorien er et jubilæumsskrift, får læseren her en noget bedre fremstilling af landbrugets erhvervspolitiske stilling end i Landbrugshistoriens bd.4. Hvor sidstnævnte er noget ujævn og kaleidoskopisk, er det med Landboforeningshistorien lykkedes Helmer Pedersen at skrive et helstøbt værk og en flot sammenhængende skildring af dansk landbrugspolitik fra ca. 1880 til 1993, om end vi hele tiden ser udviklingen med Landboforeningernes briller på.

Helmer Pedersen hovedproblemstilling er, hvorvidt der i Danmark er skabt en særlig organisationsvirksomhed som tager udgangspunkt i landmændenes erhvervsvirksomhed og som samtidig fungerer som en art offentlig institution. Det er let at tilgive ham at konklusionen herpå er tynd og uargumenteret

(s. 459), og at han reelt ikke kan besvare den da det ville kræve en sammenligning med andre lande. For inden da har han leveret én lang dokumentation i hele bogen for det samspil der til skiftende tider har fundet sted mellem organisationer og stat.

Materialet til at belyse problemstillingen finder Helmer Pedersen i referater af arbejdet i DL og i De sjællandske Landboforeninger. Umiddelbart kan det undre at han ikke har medtaget Foreningen af jyske Landboforeningers materiale. Denne organisation havde tidligere stor indflydelse på dansk politik. Dens årsmøde blev symptomatisk kaldt den jyske landborgs dag, da den linje der blev udstukket herfra som regel også var det jyske Venstres og DL's linje. Forfatterens henvisning til arbejdsøkonomiske årsager og at de jyske landboforeninger dækkes gennem omtalen af formændene og DL gør dog valget legitimt. Helmer Pedersen baserer desuden fremstillingen på rigsdagsdebatter og den forholdsvis sparsomme historievidenskabelige litteratur om landbrug og erhvervspolitik og her primært egne værker.¹⁷

Forunderligt nok har historikere hidtil ikke skrevet om landboforeningerne, hvorimod husmandsforeningerne især gennem Fridlev Skrubbeltrangs arbejder og pga. den nære tilknytning til udstykningssagen er behandlet udføreligt.¹⁸

De jyske landboforeninger var de første til at danne en fællesforening (1872). Senere fulgte Sjælland (1880), Fyn (1881) og Lolland-Falster (1897) efter, i begyndelsen nærmest som lokalafdelinger under Landhusholdningsselskabet. Med de skærpede politiske modsætningsforhold i 1880'erne udviklede landboforeningerne en mere selvstændig profil og ønskede ikke det godsejerdominerede Landhusholdningsselskab som bindeled til regeringen. Gradvist styrkedes relationerne til statsmagten,

som på sin side accepterede princippet om delegering af myndighed til »den private associationsvirksomhed«. Landbrugsorganisationernes etablerede stilling i forhold til lovgivningsmagten blev for alvor cementeret omkring 1910, hvor husdyrloven og smørmærkeloven var til revision. Samtidig blev de jyske landboforeningers og det jyske Venstres dominans styrket.

Erik Helmer Pedersens bog udgør en glimrende oversigt over dansk landbrugspolitik og -historie i perioden fra 1880 til 1993. Forfatteren er på hjemmebane, når landbrugsorganisationerne er i clinch med statsmagten, og det hvad enten det drejer sig om 1890'ernes krise, 1. verdenskrigs reguleringsøkonomi, jordlovgivningen eller 1960'ernes støttepolitik. Yderst kompetent behandler forfatteren landboforeningernes samspil med regering, Folketing, andelsbevægelse, husmandsforeninger og protestbevægelser. Overalt er fremstillingen præget af forfatterens overblik og fortrolighed med det store emne, og det er få steder hans vurderinger og vægtninger giver anledning til indvendinger. Omvendt betyder kildegrundlaget og tilgangen at vi ikke præsenteres for meget nyt materiale og for nye tolkninger.

Kun en enkelt tolkning skal her fremdrages, nemlig den meget omtalte produktionsomlægning i sidste tredjedel af 1800-tallet. Her fører Helmer Pedersen debatten tilbage til det traditionelle udgangspunkt: Produktionsomlægningen fandt sted i 1880'erne som følge af prisudviklingen, der opfordrede landmændene til at lægge hovedvægten på husdyrholdet og bruge markafgrøderne til foder (s. 33 og 99f). En del forskning har ellers påvist at dette skift allerede fandt sted i begyndelsen af 1870'erne, altså omkring fem år før kornprisfaldet.¹⁹

For det sidste synspunkt taler at overskudsudførelsen af animalske produkter overhalede de vegetabiliske varer allerede i 1872/73. Ti år senere,

altså på det tidspunkt hvor Hjedding Andelsmejeri først var ved at begynde, var eksporten af animalske produkter 9 gange så stor. Det var først og fremmest mejeridriften der var drivkraften i den udvikling. I løbet af få år blev smørret det vigtigste enkeltprodukt til eksport, i 1874 udgjorde det næsten 25% af den samlede udførsel. Allerede ved indgangen til 1880'erne var Danmark uden sammenligning det land i Europa der havde det største antal hornkvæg pr. indbygger.²⁰

Til sidst skal nævnes at sproget er læsevenligt og uden brug af fremmedord. Faktisk indfører han et nyt ord i stedet for det engelske overview, idet hvert hovedafsnit afsluttes med et *Perioden i et overskue!*

Gårdmandslinjen

Historien om DL er først og fremmest historien om den danske gårdmandstands dominerende position i dansk politik, økonomi og kultur i perioden fra ca. 1870 til 1950, og hvordan den inden den tid fik kæmpet sig op og efter den tid har søgt at fastholde sin position. Hermed har vi fået endnu et bidrag til gårdmandslinjen i dansk historieskrivning.²¹

Henrik Dethlefsen leverer i sin omtale af slagterisektoren et godt eksempel på, hvilken betydning det har for en virksomhed, organisation eller branche at den sørger for at skabe sig en historisk identitet. Såvel de enkelte andelslagterier som deres brancheorganisation har markeret runde år med en omfattende strøm af jubilæumsskrifter. De private slagteriers historie kender vi næsten ikke, selv om de endnu i 1890'erne slagtede to tredjedele af alle grise. Derfor omtales de kun i en bisætning (s. 150), medens de 25 eksisterende andelsslagterier i 1897 bliver listet op med oprettelsesår og bestyrel-

sesformand og derudover omtales løbende.

Hvor Thorkild Kjærgaard taler om gårdmandslinjen i den historievidenskabelige tradition, kan den her udstrækkes også til virksomhedernes forskellige kultur. De private virksomheder har ikke lagt vægt på at legitimere sig og har heller ikke været et led i en større social bevægelse forankret i en særlig relation mellem virksomhed og producenter. Andelsbevægelsen derimod er funderet på en medlemsbasis, der har sine rødder i den danske bondebevægelse og som sådan har en tilknytning til højskoletraditionen og en stærk bevidsthed om sin betydning for dansk politik, økonomi og kultur.²² Bevidstheden herom udviklede sig fra 1880'erne i forbindelse med den parlamentariske kamp og andelsbevægelsens udvikling. Gang på gang har dansk landbrug gennem storstilede jubilæumsarrangementer forstået at fastslå sin betydning, og andelshistorikken er tæt forbundet hermed. Andelsbevægelsens succesrige udviklingshistorie, der snart kom til at stå i et mytisk skær, har sandsynligvis haft en selvforstærkende effekt på lysten til at få skrevet om sig selv.

Ubevidst skriver de fleste landbrugs-historikere (minus Thorkild Kjærgaard!) sig ind i den liberale tradition af etablerede dogmer, som i mange tilfælde viser sig at dække over et udviklingsforløb der hverken er naturgivent eller uafvendeligt. Et eksempel på det modsatte giver Erik Helmer Pedersen. Han siger uden videre diskussion at *den storpolitiske konflikt lammede de fleste af de initiativer, der kunne have lettet vilkårene for erhvervet omkring 1880* (bd. 4, s. 32). Da tilskudene til konsulenter og dyrskuepræmier ikke kan siges direkte at lette vilkårene, og da han henviser til den langt større landbrugsstøtte i specielt Tyskland, må forfatteren mene at der burde have været indført toldbeskyttelse for landbruget. Den tanke er interessant, for der ligger hos

vistnok hovedparten af historikere en udbredt liberal bias som et udslag af at den liberalistiske kurs i Danmark har vist sig som en sejrende økonomisk doktrin. Gårdmandslinjen i dansk historiskrivning har givet os ind med nationalmælken at det var gennem den hårde tilpasning i 1880'erne at grundlaget for en stærk og andelsorganiseret forarbejdningssektor blev skabt.

Det interessante spørgsmål, som vi aldrig får svar på, er hvad der ville være sket, hvis der var blevet givet landbruget toldbeskyttelse. Et godt bud på et svar er at produktionsomlægningen fra sidste halvdel af 1860'erne under alle omstændigheder ville have ført til en udbygget forarbejdningssektor, så vi ville have fået en udvikling mere à la Sverige. Korntolden her fra 1888 forhindrede ikke en satsning på husdyrbrug og etablering af en andelsbevægelse, men eksportorienteringen blev blot aldrig så stærk.

Sammenfattende

Efter endt læsning må anmelderen give mange roser til projektet. I det store og hele er det lykkedes, og ind imellem med et endog flot resultat. Naturligvis kan der sættes fingre på detaljer, prioriteringer og synspunkter. Men helhedsindtrykket der står tilbage er en gedigen skildring af dansk landbrugs udvikling i de sidste to hundrede år og naturligvis med landboforeningerne – med både lille og stort L (hhv. de lokale og hovedorganisationen) – i centrum. Der er ikke kun tale om et jubilæumskrift, men også om et godt supplement til den nye landbrugshistorie. På ikke så få områder er værket om landboforeningerne endog af en højere kvalitet end Landbrugshistorien.

Dette gælder også billedredaktionen, hvor Mette Ehlers har haft en meget heldig hånd. Hun har fået fat i et stort antal hidtil ikke offentliggjorte billeder,

især fra de jyske landboforeningers arkiv, og hun har derudover produceret en videofilm om dansk landbrugs udvikling. Om redaktionen skal yderligere bemærkes at den og forfatterne har gennemført en meget dygtig korrekturlæsning, for der er så godt som ingen stave- og orddelingsfejl på de mere end 1.300 sider.

Bogmæssigt er der heller ikke sparet på kvaliteten. Opsætningen er overskuelig og billederne godt gengivet på fint papir, sådan som det forventes når en stor organisation skal markere sig selv. Men mon ikke AiO Tryk skal til at finde på et andet lay-out. Værket ligner til forveksling Landbrugshistoriens lay-out.

Omslaget på alle fire bind prydes af et luftfoto af en nordfynsk landsby. Med en 200-årig elm i forgrunden viser billedet grænsen mellem den daværende landsbys dyrkede mark og overdrevet. Men billedet viser også en meget nærværende nutid og en skræmmende(?) fremtid. Der er kun én landmand tilbage i landsbyen, og de vidtstrakte herregårdsmarker drives centralt sammen med andre storbrug under et grevskab. Et ganske godt symbol på at landbrugets produktivitetsudvikling er ved at sejre sig ihjel og på at udviklingen i sidste ende truer med at fjerne DL's eksistensgrundlag.

Noter

1. *Landboforeningerne i 200 år*, bd. 1–4, red. Erik Helmer Pedersen og Mette Ehlers. De danske Landboforeninger, 1993, Kr. 400,-.
Bd. 1. Hans Jørgen Winther Jensen: *Landboforeningernes forløbere og bondebruget*, 248 s.
Bd. 2. Jette Mackintosh: *Landmanden og hans rådgivere*, 301 s.
Bd. 3. Henrik Dethlefsen og Erik Helmer Pedersen: *Landboforeningerne og fællesskabet*, 325 s.
Bd. 4. Erik Helmer Pedersen: *Landbosamfundet og Danmarkshistorien*, 470 s.
2. En oversigt over disse giver Claus Bjørn i *Det danske landbrugs historie* 3, 1988, s. 59.
3. De første landbrugsselskaber og foreninger er kun ganske kort omtalt i K. Hansen, red.: *Det danske Landbrugs Historie* 5, 1934–1945, s. 189, 252f og 370–375. I Claus Bjørn, red.: *Det danske landbrugs historie* 3, giver Claus Bjørn en udmærket oversigt over landbosamfundets sammenslutninger s. 56–60, 124–138 og 351–367.
4. Ifølge Niels Thomsen steg antallet af hovedblade i provinsen fra 73 i 1870 til 110 i 1890. Ser vi alene på Venstre-pressen, som i landbrugssammenhæng er mest interessant, blev dens antal tredoblet i perioden, og oplaget steg fra ca. 12.000 til 72.000. Niels Thomsen: *Dagbladskonkurrencen 1870–1970* 1, 1972, s. 175f.
5. E.J. Ipsen: *Offentlige foranstaltninger til kvægavlens fremme i Danmark*, 1963.
6. Flemming Just: *Samspelet mellem landbrugets organisationer og den danske stat indtil ca. 1980*, *Samspelet mellem staten, landbrugsorganisationerne og landbrugskooperationen*, red. Fl. Just m.fl., 1984, s. 37.
7. Amanda R. Tillotson: *Open States and Open Economies. Denmark's contribution to a Statist Theory of Development*, *Comparative Politics*, 1989, 21:3, s. 339–354, her s. 350.
8. Se Peter Bogason: *Statsintervention i landbruget efter demokratiseringen i 1849*, *Nyere tendenser i politikogien* 1, *Stat og forvaltning*, red. Peter Bogason, 1990, s. 33–53; Flemming Just: *Co-operation and Self-organising in Danish Agriculture* (foreløbig titel), bringes i *European History Quarterly*.
9. Det er derfor heller ikke korrekt, når Erik Helmer Pedersen i bd. 4 hævder at docent N.J. Fjords indsats ledte lige frem til *andelsmejeriernes gennembrud i 1880'erne* (s. 30).
10. Især Alan Milward: *The reconstruction of Western Europe 1945–51*, 1984.
11. Leon Dalgas Jensen: *Dansk industripolitik mellem kold krig og protektionisme*, i *Presse og historie. Festskrift til Niels Thomsen*, 1990, s. 93–112; samme: *Dansk forsvar og Marshallplanen, 1947–1960*, *Historisk Tidsskrift* 1991, s. 459–506.
12. Erik Helmer Pedersen omtaler kun Marshallplanen ganske kort i *Landbrugshistorien* 4, 1988, s. 181f, og i bd. 4 af landboforeningshistorien. Det er her hans vurdering at Marshallhjælpens langsigtede betydning lå i centraliseringen og effektiviseringen af landbrugets faglige arbejde (s. 306).

13. *Det danske Landbrugs Historie* 1–5, red. K. Hansen, udgivet i perioden 1925–1944, her bd. 2, s. 347–375, og bd. 3, s. 469–555, og i S.P. Jensens udmærkede afsnit i Claus Bjørns *Landbrugshistorie* 3, s. 276–350.
14. Jacob A. Buksti: De erhvervspolitiske konsekvenser for dansk landbrug af afvandringerne efter 2. verdenskrig, *Landbohøjskole Tidsskrift* 1980, s. 93–112.
15. *Dansk landbrug år 2000 og 2010*, 1993.
16. *Landboforeningerne i 90'erne. Debatoplæg til landsformandsmødet den 26. marts 1991; Ny Landmandsstrategi – mål og muligheder*, 1992.
17. Forfatteren har 12 henvisninger til egne værker, medens to andre landbrugs-»politikere«, Jacob A. Buksti og Flemming Just, tilsammen kun er nævnt med tre værker. Forfatteren kunne desuden have hentet en del viden i de mange udmærkede specialer som Bukstis studerende har skrevet om organisations- og erhvervspolitiske emner.
18. Se Fridlev Skrubbeltrang: *Den danske Husmandsbevægelse*, 1943; samme: *Den danske husmand* 1–2, 1952–1954; Gunnar Solvang: Husmandsbevægelsen i Danmark 1880–1920, *Bol og By* 1985:1, s. 59–86.
19. Se f.eks. Sven B. Nielsen: Landbrugseksportens varemæssige sammensætning og geografiske spredning 1860–90, *Bol og By* 1977, nr. 1, s. 37–64.
20. V. Falbe Hansen og Will. Scharling: *Danmarks Statistik* 2, 1887, s. 419.
21. Thorkild Kjærgaard: Gårdmandslinien i dansk historieskrivning, *Fortid og nutid* 1979, s. 178–191.
22. For en tilbundsgående diskussion af andelsbevægelsen som en del af en større social bevægelse, se Torben Bager: *Andelsorganisering. En analyse af danske andelsorganisationers udviklingsprocesser*, 1992.